

Bijlage HAVO

2013

tijdvak 1

Nederlands

Tekstboekje

't Is rot, maar vlees is zo lekker

(1) Jaren geleden zat ik aan een gezellig kerstdiner, waar traditiegetrouw mijn vleesloze menu ter sprake kwam. Op de vraag waarom ik geen vlees at, gaf ik voor het gemak de korte versie van mijn antwoord: “Ik houd van dieren.” De vragenstelster was hierover oprecht verbaasd:

“Maar wat is de zin van het leven van zo'n dier als we het niet eten?” Deze vraag sloeg mij op mijn beurt geheel uit het lood. “Huh?”, dacht ik, maar ik vond haar aardig, dus ik zei: “Uhhh... dezelfde zin als ons leven?” waarop ze mij alleen nog met stomheid geslagen kon aankijken.

(2) Hier kwamen twee werelden met elkaar in contact die volstrekt niets van elkaar begrepen. In haar wereld is er een hiërarchische ordening van soorten, met de mens bovenaan. De dieren zijn er voor de mensen, omdat het door de Schepper zo is bedacht of evolutionair zo is gegroeid. In mijn wereld is de mens niet superieur aan de dieren.

(3) Als er iets is waarin de mens zich werkelijk zou kunnen onderscheiden, dan is het een besef van goed en kwaad, inzicht in langetermijnbelangen en het vermogen daaraan meer waarde toe te kennen dan aan behoeftebevrediging op korte termijn. Dat zou ertoe moeten leiden dat de huidige vee-industrie, ook wel intensieve veehouderij of bio-industrie genoemd, per direct wordt gestaakt. Waarom gebeurt dat dan niet en waarom blijven weldenkende mensen dan toch gewoon vlees eten? In de wereld waarin we met z'n allen leven, is de gangbare bedrijfsvoering in

deze sector alleen al om puur egoïstische redenen niet meer houdbaar.

45 Het is immers inmiddels wel duidelijk dat we met onze vleesconsumptie “de tak afzagen waarop we zitten”, zoals Maarten 't Hart het onlangs zei in het televisieprogramma *Zomergasten*.

(4) Een bekende reactie op deze overwegingen is: “Ja, maar vlees is zo lekker, hè?” Dat dat ene woord ‘lekker’ voldoende is om dierenwelzijn, milieu, klimaat en derde wereld in één klap weg te vegen, geeft aan waar wij ons als ‘superieure’ soort werkelijk bevinden op de beschavingsladder. Net als de dieren worden we primair gestuurd door het lust-onlust-principe: “Ik wil het fijn hebben en graag nu meteen.”

(5) De neiging om onprettige of lastige situaties te vermijden is een niet weg te denken onderdeel van onze instinctenuitrusting. Het opofferen van onze genoegens en ons gemak ten behoeve van belangen op terreinen die verder van ons bed zijn – klimaat, milieu, volksgezondheid, dierenwelzijn en derde wereld – vereist het gebruik van hersendelen die in de evolutie als laatste zijn ontstaan en die onbenut blijven als ‘lekker’ onze leidraad is.

(6) Net als andere sociale dieren zijn mensen best in staat hun kortetermijnbehoeftes te overstijgen ten behoeve van ‘hogere’ collectieve doelen. We zetten geregeld onze individuele behoeftes opzij om het gezellig te houden of we werken aan een vervelende klus in het belang van onze afdeling of vereniging. Dit

85 zijn voorbeelden van sociale di-
lemma's, keuzes tussen individueel
en collectief belang, waarbij we ons
coöperatief gedragen: we offeren ons
persoonlijk belang op voor het collec-
90 tieve belang. In kleine groepen
spreekt dit vanzelf: als je de groep
benadeelt, is dat slecht voor ieder-
een, dus uiteindelijk ook voor jezelf
en voor de goede verstandhoudin-
95 gen. Hoe groter en minder hecht het
collectief echter is, des te minder
zichtbaar zijn de gevolgen van indivi-
duële keuzes. Persoonlijk belang
krijgt de overhand en coöperatief ge-
100 drag moet dan worden afgedwongen
door regelgeving. Denk daarbij aan
belasting betalen voor collectieve
voorzieningen of een kaartje kopen
voor de trein. Als die regels ontbre-
105 ken, dan kiezen we voor eigenbelang
en dat is in onze samenleving regel-
matig te zien.

(7) In onze evolutionaire geschie-
denis hebben we de meeste tijd ge-
110 leefd in kleine gemeenschappen van
vijftig tot hooguit honderd mensen,
zodat coöperatief gedrag vanzelf tot
stand kwam. Door de huidige groot-
schaligheid is inmiddels de relatie
115 van het individu tot het collectief on-
duidelijk en anoniem geworden. Dit
wordt ook geïllustreerd door de vee-
industrie. Wie vlees eet, merkt er
niets van dat het dier een kort, ellen-
120 dig leven heeft gehad, dat vlees het
meest milieu- en klimaatvrien-
delijke onderdeel is van ons hele
voedselpakket en dat enorme hoe-
veelheden landbouwgrond in de
125 derde wereld worden gebruikt om
voer voor ons vee te telen.

(8) Stel dat dit allemaal gebeurde in
ons eigen land op kleine, overzichtel-
ijke schaal en dat mensen in hun
130 achtertuin varkens zouden houden in
kleine donkere hokken, op rooster-

vloeren zonder stro. De burens verder-
op en hun kinderen hebben honger,
want hun tuin wordt gebruikt om het
135 varkensvoer te verbouwen, waardoor
ze zelf nauwelijks eten hebben. De
varkenspoep wordt uitgestrooid over
de hele wijk en vervuult het water van
alle bewoners. De varkenshouders
140 zitten ondertussen vrolijk te barbe-
cuen en zeggen: "Tja, rot voor de
anderen, maar het is gewoon lekker!"
(9) Als je het zo voorstelt, is het dui-
delijk dat de vleeseters – in deze
145 analogie: wij westerlingen – asociale
lomperiken zijn. In *Het lekkerste dier*
vindt Sylvia Witteman¹⁾, die zelf
graag vlees eet: "Wie nu nog
varkensvlees uit de bio-industrie
150 koopt, verdient het om de rest van
zijn leven met veertig mede-asocia-
len in een stilstaande lift te worden
opgesloten en gevoederd te worden
met doodgekookte elleboog-
155 macaroni." Maar in onze 'beschaafde'
samenleving worden de vleeseters
niet publiekelijk in Wittemans lift te
schande gesteld, want de dieren zijn
volledig aan het oog onttrokken.
160 Bovendien is onze relatie tot de an-
dere gedupeerden, de mensen in de
derde wereld en de generaties na
ons, diffuus.

(10) Dit betekent niet noodzakelijk
165 dat je asociaal en immoreel bent als
je vlees eet. Mensen kunnen immers
ook gewoon onwetend of dom zijn,
waardoor ze de gevolgen van hun
keuzes niet ten volle beseffen; zeker
170 zolang de voorlichting over de gevol-
gen van vleesconsumptie op het hui-
dige armzalige niveau blijft. Er is
echter een groot schemergebied
tussen dom zijn en jezelf dom hou-
175 den door niet even stil te staan bij
ongemakkelijke waarheden.

(11) Een grote groep hoogopgeleiden
in onze samenleving eet vlees uit de

vee-industrie en heeft niet het excuus
180 van werkelijke domheid. In de univer-
siteitskantine zie ik verreweg de
meeste docenten en studenten gretig
opscheppen van kroketten en vlees-
185 waren en de meeste van onze lands-
bestuurders happen onbekommerd
mee bij de jaarlijkse barbecue op het
Binnenhof. De conclusie lijkt gerecht-
vaardigd dat al deze mensen hun
190 persoonlijk comfort belangrijker vin-
den dan de hoge en onomkeerbare
kosten die hun keuzes voor anderen
teweegbrengen.

(12) Dit komt voornamelijk doordat
zoveel mensen het doen en iedereen
195 onbedoeld meehelpt om de bestaan-
de situatie te handhaven. Kranten en
tijdschriften bevatten recepten met
vlees en culinair journalisten smullen
zonder enige schaamte publiekelijk
200 van ossenhaasjes en lamskoteletjes.
Omdat iedereen het doet, is het
'normaal'. We sussen elkaar in slaap
door het er niet over te hebben en
elkaars gedrag te accepteren. Men-
205 sen die zich er druk over maken of
kritische vragen stellen, worden ge-
zien als 'emotioneel', lastig of bet-
weterig. Ideologische dwarsliggers
krijgen signalen dat hun gedrag sto-
210 rend of op zijn minst hoogst onge-
zellig is, dus houden ze vaak maar
hun mond.

(13) De vleeseters zeggen tegen
zichzelf: "Wat kan ik eraan doen? De
215 boeren en de politiek bepalen hoe
ons eten wordt geproduceerd. Als het
echt zo erg was, zou de overheid wel
ingrijpen." Op hun beurt denken de
boeren en leveranciers dat de con-
220 sument het zo wil, omdat dier- en
milieuonvriendelijke vleesproducten
en zuivel goed verkopen. De over-
heid grijpt evenmin in, omdat kiezers
koopkrachtplaatjes veel belangrijker
225 lijken te vinden dan dieren, milieu en

derde wereld. Dat is wat hun koop-
en stemgedrag laat zien. Op deze
manier leven we met z'n allen in een
staat van *pluralistic ignorance*²⁾: we
230 hebben allemaal het idee dat als het
echt zo erg was, iemand anders er
wel iets aan deed. Als iedereen het
accepteert, dan zal het toch wel
meevallen?

(14) In de psychologie is dit ver-
schijnsel ook bekend uit onderzoek
naar het omstandereffect: hoe meer
mensen getuige zijn van een nood-
situatie (bijvoorbeeld een vechtpartij,
240 drenkeling, brand), des te kleiner is
de kans dat iemand in actie komt.
Iedereen wacht af wat anderen doen
en daardoor trekt iedereen de con-
clusie dat het kennelijk wel meevalt,
245 anders zou iemand wel iets doen. In
het geval van de vee-industrie komt
daar nog het gevoel bij dat je als in-
dividu machteloos staat tegenover
iets wat zo alomtegenwoordig is.
250 Veel mensen plaatsen wel sluime-
rende vraagtekens bij hun vlees-
consumptie, maar hebben niet het
idee dat hun eigen gedrag iets uit-
maakt: het druppel-op-de-gloeende-
255 plaat-gevoel. Om gevoelens van
machteloosheid te vermijden probe-
ren ook welwillende, betrokken men-
sen er maar liever niet aan te den-
ken.

(15) Zo zetten de diverse miskleunen
van de mensheid zich onbelemmerd
voort, want, zoals Edmund Burke³⁾
ooit zei: "Er is maar één ding nodig
om het kwade te laten zegevieren:
265 dat goedwillende mensen niets
doen." Ik denk niet dat de meeste
miskleuners zo ongelooflijk dom of
asociaal zijn. Ik denk dat de meesten
van ons die sluimerende vraagtekens
270 op de achtergrond wel kennen, maar
meestal wandelen we eroverheen,
gemakshalve meedeinend in de vaart

der volkeren. Dat is buitengewoon jammer, want mensen zijn diep in hun hart vaak niet zo stom en aso-

ciaal als ze zich gedragen. Ook vleeseters niet.

naar: Roos Vonk

uit: de Volkskrant, 28 augustus 2010

noot 1 Sylvia Witteman: schrijfster van onder meer columns en kookboeken

noot 2 pluralistic ignorance: een situatie waarbij een meerderheid van leden van een groep een norm verwerpt, maar ten onrechte veronderstelt dat de meeste andere groepsleden de norm accepteren

noot 3 Edmund Burke: Ierse filosoof en politicus (1729-1797)

Tekst 2

Vertrouwen... dé opgave van het komende decennium

(1) Politici deugen niet, wetenschappelijke claims over klimaatopwarming geloven we niet meer, bankiers strijken alleen maar bonussen op. We leven in een *low trust*-samenleving, terwijl vertrouwen nu juist het smeermiddel is van een soepel functionerende samenleving. Sinds de bankencrisis is het herontdekt als het fundament van de markt, sinds de politieke crisis als het fundament van de politiek en sinds de vaccinatiecrisis als het fundament van de (preventieve) gezondheidszorg. Vertrouwen wordt dan ook hét trefwoord van het komende decennium. Maar het is zo glibberig als paling, breekbaarder dan een zeepbel en kwetsbaarder dan liefde.

(2) Het vertrouwen in onze volksvertegenwoordiging is weg, constateerde *De Telegraaf* naar aanleiding van een enquête op internet. Vierennegentig procent van de stemmers wantrouwde de Tweede Kamer, volgens de redactie omdat 'er onvoldoende geluisterd werd naar de burger'. Veel vertrouwen in

medeburgers was er overigens ook niet: 69 procent vond dat burgers zelf meer interesse in politiek moeten tonen.

(3) Wantrouwen bestaat trouwens niet alleen bij burgers, maar ook bij beleidsmakers. Veel professionals in de publieke sector voelen zich slachtoffer van 'geïnstitutioniseerd wantrouwen'. Daarmee doelen ze op de overdreven gedetailleerde wijze waarop zij verantwoording moeten afleggen over hun werk. Overigens vinden veel politici en ambtenaren burgers verwend, emotioneel en wispelturig. Menig bestuurder of politicus klaagt hierover, zij het meestal onder vier ogen tijdens de borrel na een bijeenkomst waarin net het belang van burgerparticipatie benadrukt is.

(4) Ook de wetenschap is het slachtoffer van het om zich heen grijpende wantrouwen. Wetenschappelijke claims over klimaatopwarming treden we met ongeloof tegemoet. Burgers zien het nut van vaccinaties niet in en trekken

de motieven van de overheid, wetenschap en farmaceutische industrie in twijfel.

(5) Zelfs het bedrijfsleven wordt gewantrouwd. Zelfs? Daarvan bestaat toch allang het beeld dat iedereen vooral aan zichzelf denkt? Inderdaad, maar steeds minder mensen vertrouwen er nog op dat het najagen van het eigenbelang zichtbaar, al is het dan via een onzichtbare hand, bijdraagt aan het algemene belang. Vooral bankdirecteuren en andere ‘grote graaiers’ moeten het tegenwoordig ontgelden. Zij bleven doodgemoedereerd hun bonussen opstrijken terwijl zij en hun bedrijven faalden, de financiële markten inzakten en de belastingbetaler mocht opdraaien voor hun falen.

(6) De vertrouwenscrisis is deels het gevolg van de toegenomen democratisering. Met het afbrokkelen van het gezag is dat ook gebeurd met het vertrouwen: de burger vertrouwt de pastoor, de politicus, de dokter en de wetenschapper niet langer. Hij eiste – en kreeg – meer transparantie. Daardoor is nu beter te zien hoe zij falen. De ruchtbaarheid aan de misstanden en vervolgens de schandalen die bijvoorbeeld de katholieke kerk teisteren, zijn het gevolg van meer openheid en van minder ontzag voor de gezagsdragers, zoals Ian Buruma betoogde in *de Volkskrant*.

(7) Nog belangrijker is dat veel partijen het vertrouwen actief hebben ondermijnd. Van links tot rechts moest de burger vertrouwen op wantrouwen. “Vertrouw ons niet”, riep de overheid, in een poging mensen zelf meer verantwoordelijk te maken voor hun leven. De ‘kritische’ burger etaleert zijn wereldwijsheid inmiddels door iedereen te wantrouwen die suggereert uit publiek belang te handelen. Er moest dan wel vertrouwen zijn op de markt, maar al-

leen maar omdat de markt zelf een systeem van georganiseerd wantrouwen is: “Is dit niet te duur?”, “Is dit wel de beste kwaliteit?” Iedereen houdt vanuit zijn eigen belang het eigenbelang van de ander in de gaten, met als verondersteld gevolg het algemeen belang.

(8) Een totaal andere oorzaak van wantrouwen is vermoedelijk dat veel mensen niet het idee hebben veel aan de samenleving te kunnen veranderen. Een kweekvijver voor wantrouwen wordt gevormd door een gevoel van machteloosheid en door angst. Het gevoel dat je je eigen leven niet in de hand hebt, nergens iets aan kunt doen en dat anderen almachtig zijn, maakt dat die anderen overal voor aansprakelijk worden gesteld. In een recent onderzoek naar visies van actieve burgers op burgerschap komt dat gevoel van machteloosheid overduidelijk naar voren. Wantrouwen zou dan ook best een symptoom van falend zelfvertrouwen kunnen zijn.

(9) Vertrouwen komt te voet, maar gaat te paard. Herstel van vertrouwen gaat niet via één of twee grote gebaren, maar via vele bescheiden stappen. Een eerste stap is je realiseren dat vertrouwen een daad is, in het besef van onzekerheid en risico's. Vertrouwen vereist de bereidheid je lot in andermans handen te leggen vanuit de erkenning dat je niet overal zelf baas over kunt zijn. Vertrouwen vergt dus een zekere naïviteit. Er zijn per definitie geen garanties dat je vertrouwen niet misbruikt zal worden. Na twee decennia eisen van ‘keiharde garanties’, is het lastig om je een beeld te vormen van risico-acceptatie. Toch zal dat opnieuw geleerd moeten worden.

(10) Een volgende stap is bezinning op de vraag hoe er binnen democratische verhoudingen opnieuw vormgegeven

kan worden aan vertrouwen. Een deel van de oplossing zal erin bestaan meer realistische verwachtingen te koesteren. Als bijvoorbeeld beseft wordt dat wetenschappers geen alleswetters zijn, maar mensen die tastend en falend voorwaarts gaan, dan voel je je minder belazerd wanneer ze meningen herzien of data verschillend interpreteren. Iets soortgelijks geldt voor de politiek. Deelgenoot zijn en meedoen zaait vertrouwen, zo luidt een oude les in de politicologie. Als burgers meer betrokken worden bij de praktijk van het bestuur, heeft dat onmiddellijk gevolgen voor hun inzicht in de marges van beleid en politiek. Doordat hun verwachtingen realistischer worden, leren ze dat blind wantrouwen jegens bestuurders even kortzichtig is als blind vertrouwen. Iedereen moet leren om gezag tijdelijk toe te kennen. Dat betekent dat niet langer altijd, op ieder moment en overall transparantie geëist moet worden.

(11) De burger moet zich ook herbezinnen op het belang van discussiëren en argumenteren, want dat wordt nauwelijks nog gedaan. Anti-autoritair denken is doorgeschooten: niemand heeft méér gelijk dan een ander. Vooral op internet is het publieke debat geworden tot een publiek riool waar iedereen zijn mening kan droppen zonder argumenten te geven en zonder argumenten van anderen in overweging te nemen. Ook elders zijn echte argumentatie en uitwisseling van meningen schaars. Hoogstens economische argumenten tellen nog: is een voorstel betaalbaar, is het goed voor de economie? (Ethische) argumenten over de kwaliteit van het bestaan tellen nauwelijks. Men is bang dat het aanmatigend is om een mening te hebben over de mening van een ander, dus uit men wel zijn eigen mening, maar toetst die niet aan de mening van

anderen. Men vermijdt discussie, die er immers op gericht is te overtuigen of overtuigd te worden. Zo blijft de ander een *black box*: iemand die om wat voor reden dan ook een andere mening heeft. Maar als we niet weten waaróm iemand iets vindt, hoe kunnen we die persoon dan vertrouwen? Alleen wanneer je argumenten uitwisselt in een open en serieuze discussie, wordt vertrouwen geschapen.

(12) Herstel van vertrouwen vereist ten vierde: inzien dat publiek belang en altruïsme bestaan en de moeite waard zijn. Vertrouwen is alleen mogelijk als er geloof aan ten grondslag ligt. Je kunt bestuurders of vaccinatieartsen alleen vertrouwen als je wilt geloven dat zij door meer bewogen worden dan door louter eigenbelang. Dit sluit aan bij het reëel bestaande altruïsme: veel mensen willen heus wel iets voor een ander betekenen en willen graag deel uitmaken van een groter geheel en bijdragen aan een groter verhaal.

(13) Ten slotte: burgers wantrouwen het gezag van de overheid of andere instanties vooral als dat gezag niet aanspreekbaar is en als ze niet weten met wie ze te maken hebben. Vele burgers lijken in de praktijk wel degelijk vertrouwen te hebben in de concrete professionals met wie ze te maken hebben, signaleerde de Nijmeegse socioloog en filosoof Bas van Stokkom onlangs. De burger vertrouwt de wijkagent omdat die nabij genoeg is om menselijk te zijn en dus ook een reëel beeld heeft van zijn macht en onmacht. Dat brengt een zekere vergevingsgezindheid met zich mee, in tegenstelling tot afstandelijke, onbereikbare en anonieme instituties aan wie de burger eerder geneigd is almacht toe te schrijven. Falen zij, dan wordt dat veel eerder geïnterpreteerd als gevolg van opzet. Het wantrouwen van burgers te-

genover instanties wordt gevoed doordat deze vaak niet aanspreekbaar zijn. Vaak is in onze kapot georganiseerde samenleving een dozijn mensen verantwoordelijk, maar is toch niemand aanspreekbaar. Bij herstel van vertrouwen hoort het spreekwoord 'Liever één aanspreekbare in de hand dan tien in het dossier'. Aanspreken moeten we overigens niet verwarren met afrekenen. Wie aanspreekbaar is, verdient vertrouwen, ook als hij soms domme dingen doet.

(14) Vertrouwen hoeft niet blind te zijn. Het is zelfs de vraag of dat goed zou zijn. Blind vertrouwen is net zo heilloos als blind wantrouwen. We zouden ons meer moeten realiseren dat vertrouwen alleen maar sterker wordt van kritische vragen op gezette tijden. Daar horen dan wel vertrouwenwekkende signalen op te volgen. Zo vertrouw je ook je geliefde, vrienden en collega's – niet door een schriftelijk rapport van alle daden en gedachten per minuut, maar doordat je merkt dat ze betrouwbaar zijn.

*naar: Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra
uit: Filosofie Magazine 6, 2010*

*De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.
Het College voor Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.*